

СЕКЦІЯ 5. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК 373.2 616.89-008.441

**УМІННЯ ДОЛАТИ СТРАХ: КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ
Й ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ**Бобро Л.В., аспірант
кафедри педагогіки*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*

У статті розглянуто проблему страху, причини його виникнення та роль в особистісному становленні дитини дошкільного віку. Проаналізовано поняття «вміння», «долання», «уміння долати». Розкрито сутність поняття «вміння дошкільника долати страх», описано критерії визначення рівнів сформованості вказаного вміння, схарактеризовано його вияви в дошкільному віці й чинники впливу. Здійснено теоретичний аналіз взаємозв'язку проблеми страху та вміння його долати з розвитком емоційно-вольової сфери дитини старшого дошкільного віку.

Ключові слова: *страх, уміння, долання, уміння дошкільника долати страх, емоційний розвиток, розвиток волі.*

В статье рассмотрена проблема страха, причины его возникновения и роль в личностном становлении ребенка дошкольного возраста. Проанализированы понятия «умение», «преодоление», «умение преодолевать». Раскрыта сущность понятия «умение дошкольника преодолевать страх», описаны критерии определения уровней сформированности указанного умения, охарактеризованы его проявления в дошкольном возрасте и факторы влияния. Осуществлен теоретический анализ взаимосвязи проблемы страха и умения его преодолевать с развитием эмоционально-волевой сферы ребенка старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: *страх, умение, преодоление, умение дошкольника преодолевать страх, эмоциональное развитие, развитие воли.*

Bobro L.V. THE ABILITY TO OVERCOME FEAR: DETERMINATION CRITERIA AND PECULIARITIES IN PRESCHOOL AGE

The article is concerned with the problem of fear, the reason of its appearing and its role in personal development of a preschool-age child. The notions of “ability”, “overcoming” and “ability to overcome” are analysed. The author defines the notions of “the ability of a preschool child to overcome fear”, describes the criteria according to which the levels of this ability are determined, characterises its manifestations in preschool age and impact factors. The theoretical analysis of the interconnection between the problem of fear and the ability to overcome it and the emotional-volitional sphere of a preschool-age child is done.

Key words: *fear, ability, overcoming, ability of a preschool child to overcome fear, emotional development, will development.*

Постановка проблеми. Дитинство – період відкриття дитиною світу. Навколишнє середовище зазвичай здається їй влаштованим найкращим чином. Величезне значення при цьому має формування в зростаючої особистості позитивного ставлення до навколишньої дійсності. На жаль, у сучасній цивілізації збільшується кількість речей, подій, умов і ситуацій, які лякають дітей. Унаслідок цього в них виникають страхи. Тому проблема формування уміння долати страх є надзвичайно актуальною.

Ступінь розробленості проблеми. У ситуації соціальної нестабільності на сучасного дошкільника обрушується безліч несприятливих чинників, здатних не тільки загальмувати розвиток потенційних можливостей особистості, а й повернути процес

її розвитку назад. Тому велика увага проблемі страху приділяється в роботах психологів, педагогів, які відзначають зростання кількості дітей із різноманітними страхами, підвищеною збудливістю і тривожністю.

Дитячі страхи тією чи іншою мірою зумовлені віковими особливостями й мають тимчасовий характер. Однак ті дитячі страхи, які зберігаються тривалий час і важко переживаються дитиною, засвідчують її нервову ослабленість, неправильну поведінку батьків, конфліктні взаємини в сім'ї, загалом є ознакою неблагополуччя. Більшість причин, як зазначають О. Захаров, В. Корнілова, Л. Райчук, Т. Смолева, лежать у царині сімейних відносин, таких як потурання, непослідовність батьків, негативне або занадто вимогливе ставлення до

дитини, яке породжує в неї тривогу, формує недовірливе ставлення до світу, страхи різних видів.

Проблема формування вміння дошкільника долати страхи є надзвичайно актуальною, споглядаючи на умови сучасного середовища й події, які в ньому відбуваються. Водночас це питання майже не розкрито в сучасній науці. Цим і зумовлюється написання статті.

Проблема дитячих страхів привертає увагу багатьох дослідників, науковців різних галузей науки.

Проблему дитячих страхів у різних аспектах досліджували вітчизняні вчені, зокрема В. Гарбузов, А. Захаров, Н. Карпенко, А. Маркс, О. Петрунко, А. Прихожан та ін. Важливість вільних ігор і особливості спільного опрацювання страхів дитячою групою відображено в роботах британського педіатра й дитячого психоаналітика Д. Віннікотта та російської дослідниці М. Осоріної.

Певну увагу дитячим страхам і вмінню їх долати приділяє науковець О. Кононко, причинам виникнення страхів – Л. Акоюн, В. Корнілова, характеристиці процесу виникнення й долання страхів у дітей різного віку присвячено психолого-педагогічні праці В. Гарбузова, О. Захарова, Л. Орлової, Н. Карпенко, О. Кононко, А. Маркса, О. Петрунко, А. Прихожан, Н. Белянкової, І. Беганцової, Л. Олійник, Л. Адаменко, А. Орлова, М. Осоріної, Л. Аболіна, П. Анохіна, А. Ананьева, Г. Бреслава, В. Вілюнаса, Б. Додонова, О. Запорожця, К. Ізарда, Є. Ільїна та ін.

Більшість досліджень, присвячених проблемі страхів, зосереджені на вивченні їхніх вікових особливостей (А. Захаров, Н. Карпенко, Є. Лісіна, Н. Максимова, К. Мілютіна, Є. Новикова, М. Осоріна, О. Прихожан та ін.). Вони зазначають, що страх, який діє тривалий час, спотворює емоційно-вольову сферу дитини, негативно впливає на різні структурні компоненти особистості.

Особливого значення варто надати проблемі вміння дошкільника долати страх, оскільки вона є вагомим чинником, який впливає на подальший розвиток особистості дошкільника, на можливість його самореалізації, активність, самоствердження.

Новизною нашого підходу є розкриття сутності поняття «уміння дошкільника долати страх».

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати зміст понять «уміння», «долання», «уміння долати», розкрити сутність поняття «вміння дошкільника долати страх», з'ясувати функції страху, описати критерії визначення рівнів сформованості вказаного вміння, схарактеризувати його вияви в дошкільному віці та чинники впливу.

Завданнями статті є такі:

- уточнити зміст понять «уміння», «долання», «уміння долати»;
- розкрити сутність поняття «уміння дошкільника долати страх»;
- описати критерії визначення рівнів сформованості вказаного вміння;
- розглянути функції страхів.

Виклад основного матеріалу. Дитячі страхи – небезпечне явище, що з віком не минає, а лише ускладнюється й може призвести до тяжких психологічних проблем. Тому формувати вміння долати страх у дошкільників треба з раннього дитинства й робити це правильно.

В. Гарбузов зазначає, що у виникненні страхів велику роль відіграє інстинкт самозбереження, дитячі фантазії, одушевлення природи. Автор акцентує увагу на трьох моментах, пов'язаних із дитячими страхами. По-перше, на неприпустимості лякання дошкільників страхами заради слухняності; по-друге, на неправомірності соромлення дитини за її страх; по-третє, на небажаності залишення дошкільника наодинці з проблемою в незнайомій ситуації [4, с. 160].

В. Корнілова вказує на такі причини виникнення страхів у дітей: травмувальна ситуація, авторитетна поведінка батьків, навіюваність, перенесений стрес, хвороба, вразливість. Часто в дітей виникають ситуативні страхи через неочікуваний дотик, надто голосний звук, падіння тощо [6].

Провідною категорією дослідження є «вміння дошкільника долати страх». Для його подальшого розгляду необхідно визначити поняття «вміння», «долання», «уміння долати».

Відомі різні розуміння поняття «вміння». Деякі науковці зазначають, що уміння – результат виробленої системи навичок (М. Груздев); інші, навпаки, схильні вважати навички системою умінь (П. Шимбирев, Р. Лемберг); наступні схильні розглядати навички як удосконалені в результаті багатьох вправ і доведені до автоматизму вміння (І. Каюров).

С. Пальчевський визначає поняття «вміння» як здатність до виконання складних комплексних дій на основі засвоєних знань, досвіду, навичок. Такі дії у своїй основі є творчими й не можуть бути автоматизованими. Вони включають таке: знання основ дії (поняття, закони, теорії); способи виконання їх; зміст і послідовність (правила, прийоми); призначення необхідного обладнання (інструменти, прилади); навички поводження з ними; практичний досвід виконання аналогічних дій; елементи творчих підходів, чуттєвого досвіду. Формуються вміння шляхом виконання різноманітних

вправ, які створюють можливість виконання дій не тільки у звичних, а й у змінених умовах [10].

Н. Вишнякова дає визначення поняття «долання». Долання – це індивідуальний спосіб взаємодії із ситуацією відповідно до її логіки, значущості в житті людини та її психологічних і фізичних можливостей [3].

Проаналізувавши визначення термінів «уміння» й «долати», ми сформулювали таке поняття, необхідне для розгляду провідної категорії дослідження. «Уміння долати» – здатність до адекватної взаємодії із ситуацією, що склалася на основі засвоєних знань, досвіду й навичок.

Сьогодні існує єдине визначення поняття «вміння дошкільника долати страх», яке вперше надала професор О. Кононко, котра визначає його як реалізовану дитиною шосто-сьомого років здатність свідомо аналізувати, більш-менш реалістично оцінювати наявні загрози, їх небезпеку для самопочуття й ефективності своїх дій, урахувати умови, в яких доводиться діяти, докладати вольових зусиль для доцільної регуляції та підтримки оптимальної дієздатності, збереження емоційної рівноваги, прийняття адекватних рішень, компетентного розв'язання проблеми [5].

Здійснений теоретичний аналіз проблеми виховання в старших дошкільників уміння долати страх дав змогу виокремити і схарактеризувати критерії визначення рівнів сформованості вміння долати страх.

Згідно з підходом О. Кононко, формування вміння долати страх має ґрунтуватися на загальних знаннях дошкільника про страх і його вплив на людину, здатності дитини 5–7 років аналізувати й об'єктивно оцінювати реальні загрози, їх вплив на себе та діяльність [5].

Дошкільнику належить навчитися аналізувати ситуацію, що його лякає; доцільно регулювати свою поведінку, реально оцінювати загрози й власні можливості впоратись зі страхом; позитивно впливати на власні переживання та вольові дії, нормально ставитись до ситуацій, що викликають страх [5].

Виходячи із цього, ми виокремили критерії сформованості вміння долати страх дітей старшого дошкільного віку:

Реалістична оцінка безпечності/небезпечності ситуації.

Підтримка дієздатності й емоційної рівноваги.

Самоконтроль і саморегуляція поведінки.

Компетентний вихід із ситуації, що лякає.

Відповідно до першого критерію, ми визначили такі показники: аналізує ситуацію, розмірковує, пригадує, порівнює, запитує;

визначає загрози, вербалізує свої побоювання, робить припущення щодо ймовірних небезпек, зважає всі «за» і «проти»; цінує свої можливості, покладається на знання, уміння, навички, попередні досягнення.

Другим критерієм заявлено підтримку дієздатності й емоційної рівноваги. Показники цього критерію: усвідомлює вплив своїх думок на емоції та поведінку; мобілізується, не впадає в паніку, заспокоює, підбадьорює себе; обґрунтовує доцільність тих чи інших дій, прогнозує їх імовірні наслідки.

Третім критерієм ми визначили самоконтроль і саморегуляцію поведінки. Відповідно, виокремили такі показники: перевіряє ефективність своїх дій і вчинків; відмовляється від неефективних і помилкових дій, вдається до раціональних; намагається зменшити напруження, звільнитися від нього.

Останній критерій сформованості в дитини 5–7 років уміння долати страх – компетентний вихід із ситуації, що лякає. Відповідно, він має показники: перевіряє свої здогадки, усвідомлює та визнає помилки, намагається їх виправити; надає перевагу нестандартним рішенням, апробує різні варіанти виходу із ситуації; розв'язує проблему, досягає кінцевої мети, поводить гідно.

Проблема страху й виховання вміння його долати безпосередньо пов'язана з проблемою емоцій і волі.

Згідно з підходом І. Мельничук, емоційний розвиток дошкільника пов'язаний насамперед із появою в нього нових інтересів, мотивів і потреб. Інтенсивно починають розвиватися соціальні емоції й моральні почуття. Зміни, що відбуваються в емоційній сфері, зумовлені розвитком не тільки мотиваційної, а й пізнавальної сфери особистості, самосвідомості [7].

На думку І. Сопрун, дитина живе емоціями, керується ними під час вибору способів поведінки в різних ситуаціях, у тому числі й у ситуаціях, що викликають страх. Емоції супроводжують дитячі відчуття, практичні дії, регулюють розумову діяльність, роблять навколишній світ різноманітним, прекрасним і значущим [12].

Р. Павелків, О. Цигипало зазначають, що емоційно-вольова сфера дошкільника характеризується ускладненням змісту емоцій; імпресивністю емоцій і почуттів; формуванням загального емоційного фону життя дитини; зміною експресивного боку емоцій і почуттів дитини-дошкільника. У цьому віці засвоюється «мова» почуттів. За допомогою поглядів, жестів, міміки, посмішок, пози, рухів, інтонацій голосу діти висловлюють свої переживання, страхи. Дошкільник може за допомогою слів пояснити

свій стан; поступово оволодіває вмінням стримувати бурхливе та різке вираження почуттів, розуміючи, як потрібно себе вести в певній ситуації. У дитини 5–7 років закладаються основи розвитку волі, завдяки чому саме в цей період необхідно виховувати в неї вміння долати страхи [9].

А. Адлер під поняттям «розвиток волі» розуміє процес свідомого регулювання людиною своєї поведінки й діяльності, виражене в умінні долати внутрішні та зовнішні труднощі під час здійснення цілеспрямованих дій і вчинків [1].

Істотними компонентами вольової дії є виникнення спонукання, усвідомлення й боротьба мотивів, прийняття рішення та виконання. Вольова дія узагальнено характеризується цілеспрямованістю як свідомою спрямованістю людини на певний результат діяльності. Перший етап вольової дії пов'язаний з ініціативністю, що виражається в постановці власних цілей, і самостійністю, що виявляється в умінні протистояти впливу інших людей. Рішучість характеризує етап боротьби мотивів і прийняття рішення. Подолання перешкод у досягненні цілей на етапі виконання відбивається у свідомому вольовому зусиллі, яке передбачає мобілізацію своїх сил [1].

Г. Бреслав вважає, що найважливіше придбання дошкільного віку полягає в перетворенні поведінки дитини з мимовільної в довільну. Головні характеристики мимовільної поведінки дошкільника – імпульсивність і ситуативність. Під довільною поведінкою розуміється свідомо контролювана цілеспрямована поведінка, тобто здійснюється, відповідно, з певною метою або з усвідомленим самою людиною наміром [2].

Вищезазначений науковець виділив такі ознаки, що характеризують вольовий розвиток дітей дошкільного віку, а саме:

- довільність набуває генералізованого характеру, поширюючись на всі сфери психіки й особистість дитини;

- внутрішнє мовлення дитини стає засобом оволодіння нею своєю поведінкою через самоінструкції та самонакази;

- під впливом навчання дорослого формується планування й самоконтроль як способи здійснення цілеспрямованості [2].

Теоретичний аналіз проблеми формування вміння долати страх у дітей старшого дошкільного віку дав змогу виокремити чинники, які мають певний вплив на досліджуване явище, а саме: стать, вік дитини, система виховання дитини в сім'ї та дошкільному навчальному закладі.

Висновки. Останнім часом науковці зазначають, що збільшується кількість страхів і їх різновиди. Це пов'язано з напруженою

ситуацією в країні, агресивним соціальним середовищем, економічною та матеріальною кризою в родинах. Неабиякий вплив здійснює телебачення, мультфільми для дітей, які переповнені жорстокістю персонажів і їхніх вчинків. Саме в цей час ця проблема характеризується особливою актуальністю.

Проблема дитячих страхів, причин їх виникнення добре вивчена в різних галузях науки: філософії, педагогіці, психології, медицині. Науковцями здійснені різні підходи до вивчення питання розвитку емоційної сфери, розвитку волі. Вони розкривають позитивну й негативну роль страху в розвитку дитини старшого дошкільного віку.

Ми проаналізували сутність понять «уміння», «долання», «уміння долати». Розкрили сутність поняття «вміння дошкільника долати страх», яке до цього часу було майже не розкрито.

Метою наступних розвідок у цьому напрямі дослідження є вивчення видів і форм дитячих страхів; умов формування в дошкільників уміння долати страх, вплив на нього вікових і статевих особливостей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарбузов В.И. Первые дети: Советы врача / В.И. Гарбузов. – Л. : Медицина, 1990. – 171 с.
2. Корнілова В.В. Профілактично-корекційна програма «Подолання страхів у дітей дошкільного віку» / В.В. Корнілова // Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний освітньо-методичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 46–60.
3. Пальчевський С.С. Педагогіка : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С.С. Пальчевський. – 2-е вид. – К. : Каравела, 2008. – 576 с.
4. Вишнякова Н.Ф. Конфліктологія : [учеб. посіб. для слухачей образования] / Н.Ф. Вишнякова. – Минск : Университетское, 2000. – 246 с.
5. Кононко О.Л. Уміння долати страх: сутність, психологічні умови формування в ранньому онтогенезі / О.Л. Кононко // Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 4–5 березня 2016 року). – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2016. – 132 с.
6. Мельничук І.В. Генеза емоційних особливостей у сучасних дітей / І.В. Мельничук // Наука і освіта. – Одеса, 2002. – № 5. – С. 42–44.
7. Сопрун И.П. К вопросу об особенностях эмоционального развития детей дошкольного возраста / И.П. Сопрун // Наука і освіта. – 1998. – № 3. – С. 60–62.
8. Павелків Р.В. Дитяча психологія : [навч. посіб.] / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2008. – 431 с.
9. Адлер А. Практика і теорія індивідуальної психології / А. Адлер. – М., 1995. – 378 с.
10. Бреслав Г.М. Емоційні особливості форсування особистості в дитинстві / Г.М. Бреслав. – М., 1990. – 432 с.